

Egy reformer a 18. századi Franciaországból

Részletek Turgot és a champagne-i intendáns levelezéséből

Az alábbiakban közölt dokumentumok Turgot, XVI. Lajos első pénzügyi államminisztere¹ és Rouillé d'Orfeuil champagne-i intendáns levelezésének 1774. augusztus 24. és 1776. március 11. között született² néhány darabját tartalmazzák. A levelek többsége természetesen a minisztertől származik, Champagne³ intendánsát mindössze két dokumentum képviseli a fordítás alapjául szolgáló kiadványban.⁴ A két tisztségviselő személyes kapcsolatáról nincsenek adataink; valószínűleg kizárólag szakmai viszonyról van szó: a gazdaság – és tulajdonképpen az egész királyi adminisztráció – irányítója rendszeresen kikérte a tartományok közigazgatási, mindennapi és így gyakorlati ügyeit vezető, a helyi viszonyokat jól ismerő, általában évtizedes államigazgatási tapasztalattal rendelkező intendánsok véleményét egy-egy nagyobb horderejű intézkedés nyilvánosságra hozatala előtt. Ugyanakkor az intendánsok is kötelesek voltak minden olyan ügyben hozzá fordulni, melynek fontossága túlmutatott tartományuk határain. Ezt teszi például Rouillé d'Orfeuil, midőn a gabonaimporttal kapcsolatos határozattervezetét megküldi Turgot-nak. Szükség is van erre, hiszen itt már szinte országos szintű koordinációról van szó: a pénzügyi államminiszternek kell – gyakorlatilag a színpalak mögött – összehangolni a különböző tartományok vezetésének ténykedését úgy, hogy közben a gabona szabad áramlásának elve se szenvedjen csorbát.

Az államapparátus illetén való működtetéséhez és ellenőrzéséhez természetesen az szükséges, hogy a tartományok vezetői már jól képzett, tapasztalattal és hivatástudattal rendelkező „hivatalnokok” legyenek. A 18. század második felében a tartományok döntő többségében ez is a helyzet. Minisztersége előtt Turgot maga is volt intendáns, 1761 és 1774 között a délnyugat-franciaországi Limousin tartományt igazgatta. Mindamellett a tartományi rendi gyűlések és az erős központi hatalmat ellenző gondolkodók általában kemény kritikával illették a széles – pénzügyi, rendőri-katonai, igazságszolgáltatási – jogkörrel felruházott intendánsi intézményt, illetve magukat az intendánsokat. Ennek oka azonban inkább az erős központi hatalomtól való félelem, mintsem az egyéni kompetencia hiánya volt.⁵

Turgot és Rouillé d'Orfeuil levelezésében megtalálhatjuk mindazokat a problémákat, melyek nem csupán a fiziokratákat, hanem a 18. század második felének szinte valamennyi gondolkodóját foglalkoztatták, és amelyek a kor átlagembere számára gyakran létfontosságú kérdésként jelentek: a nép élelmezése, az ingyenes közmunka megszüntetése, a gabonakereskedelem szabályozása, a manufaktúrákban dolgozó munkások, s általában a nép helyzetének könnyítése. Ezeket a leveleket, kiegészítve természetesen néhány eltérő tárgyú, de fontosnak ítélt írással, az alábbi témakörök szerint csoportosítottuk: általános jellegű rendelkezések (körlevelek vagy országos hatáskörű utasítások); gabonakereskedelem, illetve az ahhoz kapcsolódó ügyek; a robot

(ingyenes közmunka) megszüntetése; s végül a század folyamán szinte végig jelenlévő, a mezőgazdaság hatékonnyá válását nagy mértékben gátló állatjárvány leküzdésére hozott intézkedések. A levelek általunk közölt sorszáma után zárójelben megadtuk a francia nyelvű kiadás sorszámaait is.

1. Általános jellegű rendelkezések

1. (1.) levél

Turgot levele, midőn kinevezik pénzügyi államminiszterré

Compiègne, 1774. augusztus 24.

Tisztelt Uram!

Mivel a Király abban a megtiszteltetésben részesített, hogy rám bízta pénzügyeinek igazgatását, értesítem erről Önt, hogy ezentúl szíveskedjék nekem megküldeni minden olyan dolgot, mely a közigazgatás eme részével áll kapcsolatban. Számomra nagyon hízelt volna, ha az ezáltal Önnel kialakított kapcsolat biztosítaná számomra a lehetőséget arra, hogy bebizonyítsam Önnek, mily őszinte érzelmekkel vagyok, Uram, az Ön legalázatosabb és leghívebb szolgálója:

Turgot

2. (2.) levél

A plébániák rendbehozatalának kérdése

Versailles, 1774. november 13-án.

Tisztelt Uram!

Gyűléseinek felterjesztésében a papság régóta kifogásokat emel a bretagne-i parlamenttel szemben, amely a plébániák rendbehozatalánál leginkább a plébánosokat kötelezi minden munka elvégzésére, valamint a provence-i parlament által kialakított joggyakorlattal szemben, amely a nagy tizedbirtokosokat kötelezi a kisebb helyreállítási munkálatok elvégzésére. Kérem, Uram, hogy a rendelkezésére álló legrövidebb időn belül tájékoztasson arról, mi a helyzet ebben a tekintetben az Ön adókerületében. Ezt a felvilágosítást meg kell kapnom, mielőtt jelentést tennék a királynak a papság kéréséről, s megkapnám utasításait a válaszadozás mikéntjéről.

Maradok, Uram, legalázatosabb és legengedelmesebb szolgálója.

Aláírás: Turgot

3. (3.) levél

A pénzügyi államminiszterrel történő levelezés módjáról

Tisztelt Uram!

A célból, hogy megkönnyítsük a pénzügyi intendánsoknak és irodavezetőimnek szóló rendelkezéseim kiadását, valamint, hogy biztosítsuk a sürgősségi ügyek hivatalában általam betartatott rendet és megelőzzünk mindenféle zavart, kérem Önt, fordítson figyelmet arra, hogy ugyanazon levélben ne foglalkozzanak eltérő természetű ügyekkel. Címkezzék fel továbbá a levelet a benne tárgyalt dolgoknak megfelelően, úgymint *taille*,⁶ *buszad*,⁷ *fejadó*,⁸ *gabona*, *közmunka*, *manufaktúra*, *rendkívüli adók*, *birtokügyek*, *kereskedelem stb.*⁹ Lekötelezne azzal is, ha csak a levél bal oldalára írna; a fennmaradó részt én magam használnám; válaszadás esetén így minden ponthoz idézve lesz az okot szolgáló levél megfelelő részlete.

Maradok, Uram, legalázatosabb és legengedelmesebb szolgálja.

Turgot

4. (12.) levél

*A pénzügyi államminiszter körlevele a manufaktúrák felügyelőihez*¹⁰

Tisztelt Uram!

Ön is tudatában van annak, hogy a kormányzat már hosszú idő óta a legnagyobb mérséklet alkalmazását tanácsolja a felügyelőknek a manufaktúrákra vonatkozó szabályok végrehajtásában. Azt is tudja, hogy ennek a rendszernek a legfőbb jellegzetessége nem csupán az egységesség és az egység hiánya, hanem az is, hogy végletes szigorúsága visszaélésekhez vezet azokkal a szinte mindig szegény munkásokkal szemben, kiknek mindazonáltal gyakran csupán egyszerű figyelmetlenséget vagy tévedéseket lehet felróni.

A szelídebb utasítások és módszerek – bárhol is alkalmazzák azokat – jótékony hatása arra indított, hogy mind szélesebb körben elterjesszem az ösztönzésnek eme módját. E tárgyban a lehető leghamarabb Öfelsége elé kívánok tární egy jelentős intézkedéstervezetet; ez azonban hosszú előkészítést igényel. Ezért szükségesnek éreztem azt, hogy ideiglenes jelleggel felvázoljam Önnek a követendő magatartást, s nagy vonalakban meg is indokoljam eme magatartás értelmét.

Azok, kik a lehető legpártatlanabb módon és a legtöbb éleslátással megalkották a szabályozások elméletét és gyakorlatát, azt vallják, hogy már pusztán sokaságuk is elegendő végrehajtásuk lehetetlenné tételéhez; ellentmondásosak, gyakran éppen azt tiltják meg, amit tanácsolni kellene a gyártóknak, s olyan eljárásokat írnak elő, melyekről bizony hasztalan lenne lebeszélni őket. Örömmel tapasztaltam, hogy több felügyelő is ezeket az észrevételeket tette, s hogy nem titkolják el: amennyiben ragaszkodunk az egyik szabályzat betűjéhez, lehetetlen nem eltérni néhány másik betűjétől és szellemétől. Hozzáteszik azt a gyakran előforduló esetet is, hogy egy kisebb város vagy éppen falu munkásai között elharapózott rossz szokás egy, az egész királyságra érvényes általános szabályozás tárgya lett, így az egyedi hiba vagy tévedés újabb

szolgásgát és kinszenvedést okozott a többség számára. Panaszkodnak arra is, hogy a legkisebb hiányosságot sújtó büntetések keménysége állandó zavart okoz számukra, s úgy vélik, bizonyos esetekben a gyártási hiányosságok büntetése messzebbmenő, mint a közbüntényeké. A vagyonek Kobzás például nincs szokásban egész Franciaországban, s közbüntényesek esetében is csak akkor lehetséges, ha azokat halálbüntetésre vagy a polgárjogok elvesztésére ítélték. Mindazonáltal a legkisebb hibáért is elkobozzák a szerencsétlen munkástól azt a vászon- vagy kelmedarabot, mely egyetlen vagyonát képezi, s amely az egyedüli eszköz lenne a saját és gyermekei ellátásának biztosítására. Végül megjegyzi azt is, hogy midőn – a pénzbüntetést és a vagyonek Kobzást kiegészítendő – feldarabolják az elkészített terméket, már nem súlyosbítják az amúgy is tönkretett illető szerencsétlenségét; ellenben az állam vagyonát rongálják. Ezzel az állam saját maga ellen cselekszik, s még jobban megalázza és elkedvetleníti az ügyességet és a munkát, melyet szándéka szerint minden bizonnyal bátorítani és védelmezni kíván.

Így hát könnyen érthető, milyen nehéz helyzetben vannak a rendszabályok szigorú szavai és a kormányzat által javasolt szelíd és türelmes magatartásmód között vergődő becsületes felügyelők. A különböző hivatalok viselkedésének eltérései és vezetésük önkényessége a szükséges következménye ennek a kényszerhelyzetnek, s nem lep meg az, hogy közülük többen a követendő szabályok rögzítését kérik.

Eme megfigyelések és gondolatok (melyeket bármikor ki lehetne egészíteni számos egyébbel) alapján jutottam arra az elhatározásra, hogy – Őfelségének a manufaktúrák igazgatási módjára vonatkozó határozatát várva – ideiglenes jellegű utasításokat küldjek Önnek. Valójában semmi sem nélkülözhetetlenebb és sürgetőbb annál, hogy orvosoljuk a felügyelő- és szakmai hivatalok helytelen szabályzatai által megfogalmazott ellentmondásokból következő hátrányokat, s legfőképpen annál, hogy hozzájáruljunk a ínségben szenvedő és dolgozó osztályok terheinek könnyítéséhez azzal, hogy lehetővé tesszük számukra a nyomor mérséklését a munka és a biztonság révén. Ebből következően kifejezetten kötelezem Önt, hogy fordítsa minden figyelmét azon utasítások felé, melyekre Ön szerint a gyárosoknak és a munkásoknak szükségük lehet. Mindent meg kell tennie bátorításukra, sőt, vigasztalásukra is, amennyiben erőfeszítéseik nem vezetnek a helyzet javulásához. Semmilyen ürüggyel sem Kobozhat el egyetlen darab nyersanyagot, kelmét vagy készárut sem. Szorítkozzék arra, hogy jobb munkára serkenti őket, s megmutatja az ehhez vezető utat. Amennyiben – a látszat és saját érdeke ellenében – valamelyik munkás továbbra is kereskedelmi forgalomra alkalmatlan terméket készít, vagy pedig rosszindulatról tesz tanúbizonyságot, szorítkozzék arra, hogy lefoglalja a látogatása alkalmával bemutatott árut. Ezután haladéktalanul jelentse, milyen okok indították erre Önt, s várja be a követendő magatartásról szóló utasítást. Végül pedig, ha a kereskedelmi felügyelők lefoglalást kezdeményeznek, s ezt a manufaktúrábíróóság által jegyzőkönyveztetik, Ön – lehetőségei függvényében – akadályozza meg mindenféle büntetés végrehajtását mindaddig, amíg a lefoglalásokról szóló jelentésével kapcsolatos választatásokat meg nem kapja.

Legyen gondja arra, hogy a levél kézhezvételekor azonnal visszajeleljen, és tartsa be szigorúan a benne foglaltakat.

Aláírás: Turgot

2. Gabonakereskedelem és kapcsolódó kérdések

1. (6.) levél

Champagne intendánsának Turgot elé beterjesztett határozattervezete a külföldi gabona behozatalára adott jutalékokról

A király, kit mindig őszintén foglalkoztat az emberek szükségleteinek kérdése, s aki élelmezésüket a leggyorsabb és leghatásosabb módon kívánja biztosítani, az Államtanács 1774. szeptember 13-i határozata útján bevezette a gabona és liszt szabad kereskedelmét országán belül azért, hogy a tartományok közötti szabad áramlás révén a dúsabb aratásban részesülők megsegíthessék azokat, melyek a rossz időjárás miatt abba a szerencsétlen helyzetbe kerültek, hogy a learatott gabona szükségleteik szintje alatt marad.

Mivel Ófelsége fenntartotta magának azt a jogot, hogy más módszereket is alkalmazzon népeinek megsegítése érdekében (jótékonyasági intézmények felállítása azokon a helyeken, ahol a gabona árának drágulása a legérezhetőbb; vagy pedig jutalék adása azoknak a kereskedőknek és felvásárlóknak, akik a szokásos kereskedelmi mennyiségen felül olyan, külföldről származó gabonát hoznak be, *melynek jó minősége elismertetett*), kötelességünknek éreztük jelenteni a pénzügyi államminiszter úrnak, hogy Champagne-ban a legutóbbi aratás nem volt oly bőséges, mint azt remélnünk lehetett. Ebből következően a gabona ára olyannyira megemelkedett, hogy királyunk jótéteményeként fog-nánk fel, amennyiben megadná e tartománybéli alattvalóinak mindazt a segítséget, melyet a körülmények követelnek.

A pénzügyi államminiszter úr hozzánk intézett, a Châlons,¹¹ Reims és Troyes városaiba Lotharingiából, a metzi, touli és a verduni püspökségek területéről¹² vagy akár külső országokból gabonát behozó kereskedők és felvásárlók, bérlők, gazdálkodók és egyéb magánszemélyek számára jutalékok megadására felhatalmazó utasításai alapján elrendeljük a következőket:

I. Minden személy, legyen az bármilyen rendű és rangú, aki ez év április 15-tel kezdődően július elseje előtt Metz környékéről, Lotharingiából és Clermont¹³ vidékéről vagy külföldről származó gabonát szállít vagy szállítat Châlons, Reims és Troyes városaiba, jutalékkul a következő összegeket kapja:

Châlons-ban:

A mondott Lotharingia tartományból Châlons-ba érkező búza minden *quintal*-ja¹⁴ után tizenhat, azaz 16 *sou*-t; a rozs minden *quintal*-ja után tizenkettő, azaz 12 *sou*-t.

A Metz vagy Clermont vidékéről érkező búza minden *quintal*-ja után tizenöt, azaz 15 *sou*-t; a rozs minden *quintal*-ja után tizenkettő, azaz 12 *sou*-t.

A külföldről érkező búza minden *quintal*-ja után huszonhat, azaz 26 *sou*-t; a rozs minden *quintal*-ja után huszonkettő, azaz 22 *sou*-t.

Reims-ben:

A Lotharingiából Reimsbe érkező búza minden *quintal*-ja után harminc, azaz 30 *sou*-t; a rozs minden *quintal*-ja után huszonnégy, azaz

24 *sou*-t.

A Metz vagy Clermont vidékéről érkező búza minden *quintal*-ja után húsz, azaz 20 *sou*-t; a rozs minden *quintal*-ja után tizenhat, azaz 16 *sou*-t.

A külföldről érkező búza minden *quintal*-ja után negyven, azaz 40 *sou*-t; a rozs minden *quintal*-ja után harmincnégy, azaz 34 *sou*-t.

Troyes-ban:

A Lotharingából Troyes-ba érkező minden *quintal*-ja után huszonöt, azaz 25 *sou*-t; a rozs minden *quintal*-ja után húsz, azaz 20 *sou*-t.

A külföldről érkező búza minden *quintal*-ja után harmincöt, azaz 35 *sou*-t; a rozs minden *quintal*-ja után harminc, azaz 30 *sou*-t.¹⁵

II. A nevezett helységekbe a jelzett fajtájú gabonát behozató magánszemélyek csak akkor részesülhetnek a jutalékból, amennyiben nekünk, illetve a felsorolt városokban lévő meghatalmazottainknak bizonyítékokat szolgáltatnak arról, hogy gabonájukat Lotharingiában, Metz vagy Clermont vidékén, illetve külföldön rakodták be, valamint arról, hogy azt az említett Châlons, Reims vagy Troyes városok valamelyikében rakták le és adták el.

III. Ebből következően a mondott magánszemélyek kötelesek az idézett városokban tartózkodó meghatalmazottainkat értesíteni érkezésükről és – a berakodás helyén tartózkodó meghatalmazott vagy ennek hiányában a városi tisztviselők, a plébános és a tekintélyesebb helybeli lakosok által – megfelelően kiállított bizonyítvánnyal előttük igazolni az említett városokban és községekben berakodott *quartel*-ek, *rosel*-ek, *maldre*-ok¹⁶ vagy más mértékfajták összegét, az említett mértékfajták súlyát és a hozott gabona minőségét.

IV. A már említett Châlons, Reims és Troyes városokba külföldi gabonát behozó magánszemélyek kötelesek bemutatni – *a fent jelzett bizonyítványokon kívül, melyek a gabona külföldi eredetét igazolják* – a királyságba történő belépéskor fizetett illetékekről szóló nyugtát.

V. Miután a nevezett Châlons, Reims vagy Troyes városában kirakták a gabonaszállítmányt, s *teljes egészét vagy egy részét áruba bocsátották (ezt pedig a rendőrbiztos vagy a piaci felügyelőség valamely más megbízottja által kiállított bizonyítvány alapján állapítják meg)*, helyi meghatalmazottunk utasítása alapján a városokban működő adószedő készpénzben fogja kifizetni a mondott magánszemélyeknek, gabonafuvarozóknak vagy hajósoknak, az említett városokba hozott és ott eladott lotaringiai, metzi, clermonti vagy éppen külföldi eredetű gabona mennyiségének és minőségének figyelembevételével megállapított jutalékokat a fenti tarifák szerint.

VI. Elrendeljük meghatalmazottainknak, hogy – az őket illető mértékben – ügveljenek a jelen rendelet végrehajtására; a csendőrség valamennyi tisztjének és lovasának pedig, hogy támogassák a hozzájuk tartozó területeken a jelzett és minden egyéb gabona szállítását. A jelen rendelet kihirdettetik és kifüggesztetik mindenütt, ahol erre szükség mutatkozik.

Châlons, 1775. március 31.

2. (7.) levél

A gabonaimport jutalékai

Párizs, 1775. április 8.

Tisztelt Uram!

Azok a megfigyelések, melyeket legutóbbi eszmecserénk alkalmával közölt velem a Champagne tartomány némely városába gabonát szállító kereskedőknek adandó jutaléokra vonatkozó javaslatomat illetően, arra kényszerítettek, hogy ismét foglalkozzam ezzel a kérdéssel. Miután gondolkodtam rajta, úgy vélem, van mód az intézkedésnek az Ön adókerületének ellátásában kifejtett jótékony hatását összeegyeztetni azzal az óvatossággal, melyre szükség lehet ahhoz, hogy az ön rendeletének¹⁷ ne legyen Lotharingiában és Metz környékén – ahonnan a gabonának jönnie kellene – előnytelen kihatása.

Nem tudom elhinni, hogy a prémiumok nyilvános bejelentése felkeltené a kenyérhiánytól való félelmet a tartományban és arra készítené a birtokosokat, hogy visszatartsák készleteiket. Éppen ellenkezőleg, a környező tartományok gabonájának Champagne-ba áramlását célzó jutalékok inkább a bőségtől való félelmet kelthetik fel a helybéli gabonatulajdonosokban; így a tartalékolástól elfordítva arra kényszerítené őket, hogy áruba bocsássák készleteiket. Ebből következően, még mielőtt a szomszédos tartományok gabonája bejutna Champagne-ba – bár tulajdonképpen be sem kell jutnia –, máris árcsökkenés jön létre; nem is igazán a kívülről jövő gabona, hanem inkább a tartomány saját készleteinek a konkurenciája miatt. Ebből következhet az is, hogy a jutalékok – bár nem vezetnek a szomszédos tartományok gabonájának kiáramlásához – mégis elérik az áhított célt a megsegiteni kívánt tartományban. Ezért nem biztos, hogy a jutalmak, melyeket javasolok, gyengítenék Metz vidéke vagy Lotharingia ellátását; mindazonáltal biztos, hogy növelni látszanának Champagne készleteit, gyorsítva a tartományban található gabona áruba bocsátását.

Láthatja, Uram, hogy a jutalékok alkalmazása már magában is inkább a túlkínálattól való félelmet, mintsem az élelmiszerhiánytól való örült rettegést produkálja a kedvezményezett tartományban. Mindössze azt kell megvizsgálni, nem keltenek-e kellemetlen hatást azokban a tartományokban, ahonnan a gabonát behozni kívánjuk. Ezt pedig szerintem elkerülhetjük azzal, ha ezen tartományokban nem hozzuk nyilvánosságra állásfoglalásunkat, mely szerint a szomszédos tartományban jutalékokat vezetünk be. Így kérem, ne küldje el rendeletét Metzbe és Lotharingiába, s elégedjék meg azzal, hogy értesíti róla de la Galaiziere¹⁸ és de Calonne¹⁹ urakat. Továbbá kérje meg őket, hogy tájékoztatassák e tárgyban a különböző területek megbízottait a szükséges bizonyítványok kiadásáról mindazon kereskedőknek, kik kérhetik azokat, és akiknek meg is kell kapniuk mindezeket anélkül, hogy utasítást adna rendeletének kifüggesztésére vagy bármi módon történő nyilvánosságra hozatalára.

Eme megkötés számomra nagyon alkalmasnak tűnik arra, hogy összeegyeztessük az Ön adókerületének javát a Metz vidéke és Lotharingia helyzete által támasztott követelményekkel. Mindemellett hozzátenném, hogy ebben a tekintetben szükséges az általam megadni javasolt jutalom mértékének csök-

kentése, mivel a nagyon magas összeg túlságosan is erős hatással lenne az Ön kerületének lakóira, illetve a szomszédos tartományok gabonakészleteire. Egyébként – egyedi helyismeretéből fakadóan – Önnek tudnia kell, mekkora jutalék elegendő a behozatal élénkítéséhez, illetve ahhoz, hogy a helybeli készletek tulajdonosai tartsanak is a konkurenciától; így ennek megállapítását vagy csökkentését teljes mértékben Önre bízom.

Így arra kérem Önt, hogy a lehető legrövidebb időn belül adja ki utasítását a jutalék megadására, mely megilleti a rozs *quintal*-ja után mindazokat, akik e hó 15-től július 1-ig ilyen fajta gabonát hoznak be Metz vidékéről és Lotharingiából Reimsbe, Châlons-ba és Troyes-ba. Csak az említett tartományok intendánsait értesítse rendelkezéséről, melyet ott sem fognak kifüggeszteni és amelyet semmiképp sem fognak propagálni az említett két tartományban.

Maradok, Uram, legalázatosabb és legengedelmesebb szolgálja.

Turgot

Utóirat: Küldöm Önnek, Uram, az e hó 3-án kelt leveléhez csatolt határozattervezetet; kérem, törölje belőle azokat a részeket, melyeket aláhúztam.

1. A bevezetőben, amikor a külföldi gabona behozataláról beszél, Ön hozzáteszi, hogy olyanról lenne szó, *melynek jó minősége elismertetett*.

Tartani lehet attól, hogy a kereskedő hozzá sem kezdene a behozatalhoz, mivel attól tart, hogy elutasításban lesz része, midőn aláveti magát egy vizsgálatnak, mely elkerülhetetlen lenne annak megállapításához, hogy gabonája jó vagy rossz minőségű.

2. A második pontban a jutalék megadásához igényt tart a gabona beakodásáról, kirakásáról és helyben történő eladásáról szóló tanúsítványra.

A Reims, Châlons vagy Troyes városában történő kirakásról történő tanúsítvány elegendő. Nincs ok feltételezni, hogy az ott kirakott gabona elhagyja a tartományt, hogy azután ismételten költségtérítést igényelhessenek. Az eladás sem szükséges; ennek igazolása egyébként is – miként azt alább meg is állapítom – számos hátránnyal járna.

3. A negyedik pontban a külföldi gabona számára ugyanazokat az igazolásokat követeli meg, mint a Lotharingiából és Metz vidékéről érkezők esetében, mondván: „a fent jelzett bizonyítványokon kívül, melyek a gabona külföldi ország eredetét igazolják.”

Ez lehetetlen, mivel lesznek gabonaszállítmányok, melyek olyan külföldi országokból származnak, ahol tilos a kivitel; ezek Franciaországba történő bejutását – miután országukat törvényellenes módon hagyták el – csak a határon befizetett illetékekről szóló nyugta tanúsítja; így csak ennek bemutatását lehet megkövetelni.

4. Az ötödik pontban foglaltak szerint Ön csak azután kívánja kifizetni a jutalékot, ha kirakják a gabonaszállítmányt, s „annak egészét, vagy akár egy részét eladják; ezt pedig a rendőrbiztos vagy a piacfelügyelet valamely más megbízottja által kiállított bizonyítvány alapján állapítják meg”.

Ez a feltétel a gyakorlatban megvalósíthatatlan; csak akadályozná az adásvételt, mivel – mint már jeleztem a 2. pontban – nem egyeztethető össze

a kereskedelem szabadságával. Egyébként is a jutalékot fuvarosok és hajósok is igényelhetik; meg kell tehát azt kapniuk a kirakodás után, hogy hazatérhessenek, illetve, hogy újabb szállítmányokkal foglalkozhassanak. Az általuk behozott készletek részleges vagy teljes eladásáig történő várakoztatással csak elsorvasztanánk a sarjadzó kereskedelmet; az árusítást pedig rá lehet bízni a kereskedők utasításainak alávetett meghatalmazottakra. Nem lehet tehát a gabona eladását megkövetelni a jutalék kifizetéséhez.

Kérem, Uram, hogy miután kibocsátotta rendeletét, küldjön belőle egy példányt számomra is.

3. (10.) levél

A kenyér árszabása és a gabona ára

Párizs, 1775. április 17.

Tisztelt Uram!

Tudatában vagyok annak, hogy az Ön körzetének több városában a kenyér szabott ára egyáltalán nem áll arányban a gabona árával, s annak is, hogy ez a probléma, mely minden bizonnyal állandóan jelen van, még inkább érezhetővé válik, ha az árak emelkedése egy kicsit meredekebb, s a nép jogos zúgolódását váltja ki. Az Ön châlons-i megbízottja által nekem küldött fél havi kimutatásból is látható, hogy ott a kenyér ára 21 unciás fontonként 4 *sou* 6 dénár, amely 16 unciásra csökkentve egy font súlyát, 3 *sou* 6 dénárt tesz ki; míg egy, a párizsi mércéhez csökkentett *setier*²⁰ búza ára csak 28 *sou* 16 dénár.

Nem tudom felfogni, milyen számítások alapján alakult ki ez az ár; a Párizsban szokásos munkabéreket alapul véve, s a châlons-i pékeknek ugyanannyi bevételt és hasznot felszámítva, mint a fővárosiaknak, a legdrágább kenyér is csak 12 *sou* 6 dénár lehetne, amennyiben négy fonttal, s 3 *sou* és másfél dénár, ha 16 unciás fonttal számolunk; mindazonáltal Châlons-ban 3 *sou* 7 dénár. Az ottani pékeknek ezzel több hasznót adunk, mint a párizsiaknak, akik pedig magasabb bérleti díjat és drágább munkaerőt kénytelenek fizetni, s szervezetük is jóval jelentősebb kiadásokat követel tőlük.

Mindamellet még a Párizsban használatos ár is túl magas; a kenyér ára minden bizonnyal alacsonyabb lenne, ha a gyártás és az eladás nem lennének egy kizárólagos joggal felruházott céhes szervezet kezében, s ha mindenkinek engedélyezett lenne a kenyér nyilvános árusítása.

Amíg azonban a céhmesterek szervezetei léteznek, szükséges a kenyér és a gabona ára közötti arányosság igazságos szabályozását létrehozni és végrehajtani. Mivel a céhes szervezetek kizárólagos jogot élveznek, illő lenne megakadályozni az ezzel történő visszaélést, s azt is, hogy – biztosítva látván az egyedüli árusítás jogát – olyan kellemetlenségeket okozzanak, melyeket az általános konkurencia kizárna s megkímélné tőlük az embereket.

Arra kérem tehát, Uram, hogy foglalkozzon ezzel a kérdéssel; tudakolja meg, milyen elvek alapján állapítják meg az árakat és a szabályozást, s tudassa a rendőrbírákkal az általuk elkövetett hiba lényegét. Elsősorban ahhoz ragaszkodjon, hogy megismerje a pékeknek az adókerületében működő szervező-

déseinek költségvetését: mennyivel haladják meg a kiadások a bevételeket, milyen módon lehetne pótolni vagy megtéríteni ezt a hiányt; mindezt azért, hogy ezeket a szerveződések megszüntethessük. Amennyiben még nem lenne szokásban, kezdeményezze annak engedélyezését, hogy – legalább a hét néhány napján – külső pékek is szállíthassanak kenyeret a pékcéhhez rendelkező városokba; azokat pedig buzdítsa erre. Legyen szíves jelezni majd nekem ezirányú cselekedeteit, s intézkedéseinek későbbi eredményeit.

Azonban, mivel az emberek érdeke az, hogy még a közösségek megszüntetésének ideje alatt se tegyünk ki őket a pékek zaklatásainak, arra kérem, hogy szereztesse be azokat a szabályzatokat, melyek alapul szolgálhatnak a kenyér árának megállapításához Châlons-ban, illetve azon egyéb városokban, ahol szintén aránytalanságokat fedeznek fel. Ezeket a lehető leghamarabb küldje el nekem a célból, hogy módokat javasolhassak Ófelségének az egyenlőség és az igazságosság elve szerint történő csökkentésükre.

Maradok, Uram, legalázatosabb és legengedelmesebb szolgája.

Turgot

4. (15.) levél

A lisztháború utáni állapot

Párizs, 1775. május 16.

Tisztelt Uram!

Már kezdi éreztetni hatását azoknak a szélsőséges cselekedeteknek a megbánása, melyeket több község lakosai vittek véghez, midőn kifosztották a helyi piacokat és a majorságokat. Az Ófelsége által az árut visszaszolgáltatóknak adott amnesztia a várt sikerrel járt, a már korábban megindult visszaszolgáltatások mértéke jócskán megnőtt azóta. Értesítettek arról, hogy néhány majorságnak visszajuttatták a teljes készletet, melyet annak idején kénytelenek voltak átengedni. Amikor teljes körűvé válik a visszaszolgáltatás, kérem, küldje el az erről szóló listát, s mellékelje hozzá az eltulajdonított gabonáét is, ahogyan a bérlők nyilatkozatai alapján vagy bármi más úton meg tudta állapítani, és amennyiben ki tudja deríteni, hogy körülbelül mennyit vetettek a folyókba, mekkora a felgyújtott csűrök értéke, valamint a piacokon vagy egyéb helyen elosztogatott, s így nagyrészt elveszett gabonáé. Ezen különféle tételek összevonásával képet kapok az elveszett vagy visszaszolgáltatót élelemmenyiségéről, valamint az egyes tulajdonosok veszteségeiről.

Ez a leírás kiindulópontként szolgálhat a kereskedelmi számításokhoz és a gazdálkodóknak fizetendő jogos kártérítés rendezéséhez, segítheti Önt az adók megállapításakor körzetében, amikor azokkal a községekkel, ahol a megkezdett visszaszolgáltatások nem jártak eredménnyel, meg akarja fizettetni az igazságos kártalanítást. Kérem, Uram, ezt a listát a lehető leghamarabb küldje el, hogy nyilvánossá tudjam tenni a megszáditott vagy rossz példát követő lakosok által gyakorolt bűnbánat üdvös hatását. A visszaszolgáltatások nagyságának nyilvánosságra hozatala képet nyújt majd a különböző vidékek tartalé-

kairól a következő aratásig, csökkenteni fogja a nyugtalanságot, és megelőzi a fosztogatást mindazokon a helyeken, melyek eddig megóvottak. Az az utasítás pedig, melyet a király kérése alapján a püspökök intéznek a plébánosokhoz, a lehetséges mértékben teljessé fogja tenni a kijavítható károk helyrehozatalát.

Maradok, Uram, legalázatosabb és legengedelmesebb szolgálja.

Turgot

5. (15/a.) levél

A külföldi gabona behozatalának jutalékai

Párizs, 1775. május 18.

Tisztelt Uram!

Szinte azonnal vissza is kell küldenem Önnek az előző rendelete alapján engedélyezett jutalékoknak a külföldi eredetű gabonára való korlátozásával kapcsolatos rendelettervezetét.²¹ Bár a környező tartományokból behozott gabonakészlet nagysága nem volt oly jelentős, hogy azokban érezhető csökkenést váltott volna ki, mégis be kell biztosítani magunkat a közvélemény nyomása és a valóságos veszélyek ellen egyaránt. Emellett az érintett tartományok jogosan panaszkodhatnak a köztük és Champagne között fennálló egyenlőtlenségre és arra a kedvezményre, melyben ez utóbbi tartomány felvásárlói részesülnek, s amely a gabonafélék drágulásához vezethet Lotharingiában és másutt.

Az a segítség, amely Hollandiából, illetve az élelmiszerraktárakból érkezik Reimsbe, bőségesen elegendő lesz azok felváltására, melyeket az Ön által adott jutalék tudott Önnek juttatni. Tudattam Elzász, Lotharingia és Metz intendánsaival az Ön rendeletének – mely ellen ők, valamint adókerületük több városa is panaszt emeltek – a közeljövőben történő visszavonását. A tíz napos határidő lehetőséget nyújt valamennyi megbízás végrehajtására; amelyekkel ez nem történik meg, azokat vissza lehet vonni. A határtól határig vámmentesen történő szállítás jogát elegendő megemlíteni a rendelet bevezetőjében; nem kell megismételni a rendelkező részben, melynek egyébként sem kell mást tartalmaznia, mint a korábban engedélyezett jutalék visszavonását és a külföldről importált gabonafélékre történő korlátozását.

Maradok, Uram, legalázatosabb és legengedelmesebb szolgálja.

Turgot

6. (19.) levél

Aránytalanságok a kenyér és a búza ára között

Párizs, 1775. szeptember 23.

Tisztelt Uram!

Midőn a gabona árának csökkenése egyre érezhetőbbé válik, úgy lenne illő, hogy a nép ugyanilyen csökkenést tapasztalhasson a kenyér árát illetően. Fájdalommal láttam, hogy a gabona és a kenyér ára közötti aránytalanság csaknem mindenütt rendkívül kedvezőtlen a nép számára. Ebből következően még akkor is igen drágán kénytelen fizetni pusztá létfenntartásáért, amikor a bőséges kínálat már jócskán lejjebb vitte a gabonaárakat; általános drágaság idején pedig már nem is képes erre. Ön már minden biznnyal elvégeztette, vagy ha nem, a városi tisztségviselők végeztek az Ön adókerületének nagyobb városaiban próbákat az egységnyi lisztből előállítható termék mennyiségének megállapítására. A sült kenyér mennyisége, a sütés költségei, s a Párizs környékén uralkodó drágaság újabb kísérletekhez vezetett Roissy-ban;²² ezeket – nekem úgy tűnik – azzal a gonddal végezték el, melyet az a szándék diktálhatott, hogy a nép napi – s gyakran egyedüli – ételmezésének oly fontos problémáját valamelyest enyhítsék.

Úgy gondoltam, mindezeket szükséges az Ön tudomására hoznom; segíteni fogják Önt adókerülete különböző városaiban a tisztségviselők vagy akár a pékek meggyőzésében arról, hogy a kenyér ára mindig alkalmazkodhat a gabona fontonkénti árához. Így ugyanannyi dénárba kerülhetne, mint amekkora a párizsi *setier* tours-i fontokban kifejezett pénzértéke. A próbák annak meggyőzésére is szolgálhatnak, hogy a búzához negyedrészt rozsot adva jóval eladhatóbbá tehetjük a kenyeret. Amennyiben ezeket a próbákat július 1. és augusztus 11. között megismételjük, megteremtjük annak lehetőségét, hogy a gabona jelentős és ritkán látható drágaságának idején, midőn a *setier* ára harminchat fontig emelkedik, a nép az egyfontos kenyeret 3 *sou*-ért, a negyedrészt rozsot tartalmazót 2 *sou* 8 dénárért vegye meg. Ennek a kenyérnek a minősége megegyezik a királyi hadsereg csapatai által fogyasztott kenyér minőségével; azzal a különbséggel, hogy az előbbibe egyáltalán nem sütik bele a korpát. Azokon a vidékeken, ahol elsősorban búzakenyeret esznek, ezt a vegyítési módszert leginkább drágaság idején lehet felhasználni; bebizonyították, hogy ízletesebbé teszi a kenyeret.

Arra kérem, Uram, minden gondjával ügyeljen, hogy a kenyér árának megszabásával megbízott városi vagy rendőrségi tisztviselők ezt az arányt követve tegyék azt. Az, amit megvalósítottak Roissy-ban, megvalósítható máshol is. Nem lehet egy-két dénárnál jelentősebb a különbség azokban a nagyvárosokban sem, ahol a magas bérleti díj indokolhatná a kenyér árának magas tartását. Amennyiben a pékek céhes szerveződései akadályozzák az arányosság bevezetését, csak eggyel több okunk van arra, hogy siettessük annak idejét, amikor ennek a foglalkozásnak a gyakorlása megkapja a nép helyzetének javításához szükséges szabadságot.

Maradok, Uram, legalázatosabb és legengedelmesebb szolgája.

Turgot

Utóirat: Már volt alkalmam Önnel értekezni arról, mekkora aránytalanság uralkodik adókerületében a kenyér és a gabona ára között. Rá kell bírni az árakat megszabó tisztviselőket, hogy mindenütt egyazon módon járjanak el. Levelemből és a próbák mellékelt eredményeiből kitűnik, hogy adókerületében arányait tekintve sok rozst fogyasztanak; így hát a pékek által felhasznált gabona minőségének és keverésének figyelembevételével kell megállapítani a kenyér árát. A legutóbbi fél havi kimutatásból úgy látom, hogy a kenyér túl sokba kerül például Chaumont-ban,²³ ahol – miközben egy párizsi mércéjű *setier*-nyi búza csak 18 font 12 *sou*-t ért – a kenyér árát 3 *sou* 6 dénárban szabták meg; így – az ismertetett elvek szerint – 1 *sou* 9 dénárral meghaladta a búza arányosan számított árát.

3. A robot (ingyenes közmunka) eltörlése

1. (8.) levél

*Champagne intendánsának Turgot-hoz címzett emlékirata a robot eltörlésével kapcsolatban*²⁴

Párizs, 1775. április 9.

Tisztelt Uram!

A múlt hó 28-án nekem írott levelével²⁵ együtt, mely megtiszteltetés volt számomra, megkaptam annak a két nyilatkozatnak a tervezetét, melyet a király szándékozik tenni a célból, hogy eltöröljenek minden fajta a vidéki lakosságtól az utak építésével és karbantartásával kapcsolatban követelt robotot, s elrendeljük, hogy ezt a természetbeni terhet egy, az összes földtulajdont érintő adó váltsa fel.

Szilárd meggyőződésem, Uram, hogy a nép terheinek könnyítéséhez legszükségesebb intézkedés az útrobot kezelésének a megváltoztatása. Meggyőződéssel vallom azt is, hogy teljes mértékben igazságos ehhez minden kiváltságos megadóztatása csakúgy, mint a kiváltságokkal nem bíróké. Kötelességemnek fogom tartani az Ön akaratának végrehajtásában történő buzgó közreműködést. Viszont, mivel megengedte, hogy Ön elé tárjam ezzel kapcsolatos kételyeimet és gondolataimat, meg is teszem ezt azzal a bizalommal, melyet az Ön jósága inspirált.

Az utak hasznosságát illetően mindenki egy véleményen van; ha ebben kételkednének, a meggyőzéshez elegendő lenne számba venni mindazokat az előnyöket, melyek az utakból származnak: a mezőgazdasági termelés növekedése azért, hogy könnyebb a termés elszállítása és eladásának biztosítása, a kereskedelem léte és fejlődése, s végül az is, hogy az emberek közelebb kerülnek egymáshoz. Ez teszi lehetővé az új ismeretek megszerzését, s az ipari termelés növekedését. Mindez elégséges ahhoz, hogy bebizonyítsuk: az utak nem csupán szükségesek, hanem hasznosak is.

Úgy hiszem, el lehet mondani azt is, hogy az utak századunk legszebb építményei. Mindazonáltal a királyhoz és az Ön hazaszeretetéhez méltó dolog

lenne eme munkálatok elvégzésének megoldása anélkül, hogy hátat kellene fordítani az Őfelsége minden szándékát vezérlő jóság és igazságosság elveinek.

Champagne-ban mind a mai napig a falvak lakosainak robotját használják fel az utak építéséhez és karbantartásához, mivel a nagyobb városok lakói, kik a *taille* alól mentességet élveznek, felmentettek a közmunkák végzése alól is. Valószínűleg azért éltek a robot kihasználásával, mert ez jóval egyszerűbbnek és könnyebbnek tűnt, mint valamilyen pénzbeli hozzájárulás. Azonban engem gyakran elszomorítottak az ezzel kapcsolatos mindennemű visszaélések. Bármilyen éber is a közigazgatás, lehetetlen orvosolni ezeket a problémákat. Aránytalanságok mutatkoznak az alantasabb beosztottakra bízott feladatok elosztásakor; az útmesterek – bár ezt lehetetlen bizonyítani – pénzt fogadnak el, hogy egyes lakosokat – a többiek kárára – előnyökben részesítsenek; a szállítómunkások és fuvarosok elégedetlenek és rosszkedvűek; a községek előjárói meghamisított adatokat szolgáltatnak; a felügyelők hanyagok és gyakran nincsenek is az utakon, midőn a község lakosai odaérnek; a helyváltoztatással időt veszítenek és az utazás is költséges. Hátrányok származnak abból is, hogy a lakosokat a legértékesebb időszakokban vonjuk el munkájuktól. Mindezen visszaéléseknek az a legveszélyesebb következménye, hogy vagy igazságtalanul büntetnek, vagy pedig a földműves a földjeinek gondozására, a munkás a családja fenntartásának biztosítására legalkalmasabb időt vesztegeti el.

A robottól távolmaradók egyoldalú megbüntetése olyan következményeket von maga után, melyekbe nem lehet fájdalom nélkül belegondolni. Néhány tartományban a börtönbüntetést alkalmazzák, amely csak akadályozza őket a létfenntartásban, anélkül, hogy a problémát megoldaná, mivel a munkát nem végzik el, és az illető is csak idejét vesztegeti a börtönben. Más adókerületekben pénzbüntetés megfizetésére ítélik őket; ez jóval keményebb büntetés, hiszen a földművest vagy a munkást arra kényszeríti, hogy elveszítse azt a pénzt, melyet életének biztosítására és adóinak kifizetésére gyűjtött össze; mindezt anélkül, hogy a munkát elvégezték volna. Hogy a problémát a tőlem telhető mértékben orvosoljam, midőn Champagne közigazgatásának vezetője lettem, megtiltottam a büntetésnek ezt a két formáját. A módosabb lakosok és földművesek munkáját emelt áron pénzzel megváltattam, a munkásokat pedig a csendőrség lovasaival a munkálatok helyszínére kísértettem és figyeltettem. A csendőrség költségei a munkásokat terhelték; ez pedig meggyorsította a munka elvégzését.

Mindezen visszaélések, melyekre én is gyakran rákényszerültem, s amelyeket nem volt hatalmamban orvosolni, azt a kívánságot fogalmaztatták meg velem, hogy az útmunkálatokat pénzért végezzék. E témában több előterjesztést is tettem; ezeket azonban nem hallgatták meg, mivel én mindig azt javasoltam, hogy a király összes alattvalója fizessen hozzájárulást. A kormányzat – sajátos érdekek miatt – nem volt hajlandó ezt elrendelni. Viszont mivel jelenleg királyunk igazságot akar szolgáltatni népeinek és nyilatkozatot akar tenni arról, hogy a jelen adó alól senki sem lesz kivétel, úgy érzem, hogy eme intézkedés tökélyre vitele áldást hozna királyunk fejére, az Ön kormányának emlékét pedig örökéletűvé tenné.

Engedje meg azonban, hogy figyelmeztessem Önt: tartok attól, hogy ez az adó túlságosan megterheli a földbirtokosokat, amennyiben terheit kizárólag nekik kell viselni. A földtulajdonnal rendelkezők száma össze sem hasonlítható azon magánszemélyekével, akik semmilyen örökséggel nem rendelkeznek. Abban az esetben, ha ez utóbbiakat felmentenénk, a kis- és nagykereskedők, a kézművesek, a napszámosok és munkások hatalmas tömegei semmivel sem járulnának hozzá ezekhez a munkákhoz, melyekből mindazonáltal nyilvánvalóan hasznot húznak, hiszen – képességeinek és ügyességének arányában – mindenki élvezi az utak hasznát. Midőn a különböző osztályokhoz tartozó földtulajdonosokat megadóztatjuk e célra, számomra teljességgel igazságosnak tűnik erre kötelezni királyunk összes többi alattvalóját is. Champagne-ban ezt a szabályt követik a templomok és a plébániák kiadásainak fedezésére, valamint a földtulajdonosok és a földdel egyáltalán nem rendelkezők számára egyformán hasznot hajtó hidak javítására és karbantartására, illetve más munkálatokra. A Királyi Tanács 1752. március 28-i határozata úgy rendelkezik, hogy az e tárgybeli adók a földtulajdonosokat érintik, s azok a lakosok, akik földdel egyáltalán nem rendelkeznek vagy pedig a földből származó jövedelmük alatta marad a *taille* összegének, hozzájárulást kötelesek fizetni: a megadóztatható helyeken a *taille*, a szabad városokban pedig a fejadó összegének függvényében. Amennyiben ezt az elosztást követnénk az utakkal kapcsolatos kiadások fedezésében, akkor senki sem lenne mentes, és mindenki vagyonának és képességeinek arányában járulna hozzá; ebből következően a szabad városok lakóinak többsége (gyakran ők a leggazdagabbak) sem lenne felmentve alóla.

Még ha – a nép körében szokásos félelemtől hajtva, mely szerint az útadó összegét más célra fordítják – úgy is ítélnék meg a helyzetet, hogy nem kell minden tartományban bevezetni az általános adót, nem lenne-e lehetséges – miután elrendelték, hogy mindenki köteles hozzájárulni az utak építéséhez és karbantartásához – kiegészíteni azzal, hogy az minden városra és községre vonatkozik, és hogy a földbirtokosok, valamint a lakosok szabadon dönthetnek arról, elvégzik-e maguk a munkát vagy pedig – a lehető legegyszerűbb és legolcsóbb formában megtartott árlejtés [az árverés ellentéte – *A fordító*] után – pénzért elvégeztetik azt.

Figyelmeztetnem kell még Önt, Uram, hogy ha a földtulajdonosoknak a jelen pillanatban, minden haladék nélkül és egyedül kell megfizetniük az utakkal kapcsolatos munkálatokat, a földbérlők – akik pedig csak az útépités költségeinek fizetési kötelezettsége miatt juthattak a bérlethez – jócskán meggazdagodnának, miközben a földtulajdonosoknak újabb terhet kellene viselniük. Ez juttatott engem arra a gondolatra, hogy az volna igazságos, ha a királyság egyetlen lakója sem mentesülne az utakkal kapcsolatos teherviselés alól, s mindenki kivenné belőle a részét a föld termésének arányában, vagy pedig a *taille*, illetve a fejadó összegével arányosan, amennyiben nincs földje vagy annak jövedelme alatta marad az utóbbi két adóforma összegének.

Ami a párizsi parlament által regisztrálandó nyilatkozattervezetet illeti, úgy hiszem, helyén való lenne kihasználni az alkalmat és az első cikkely értelmében kiegészíteni azzal, hogy eltörölnek minden kézi- és fogatosrobotot, melyeket igazságtalan mértékben követelnek meg a határőrizeti helyeken és a különböző csapatok vezérkarainak parancsnoksága alá rendelt ún. katonai vá-

rosokban azért, hogy tüzelésre való fát szállítsanak ezeknek a vezérkaroknak, valamint hogy feltöltsék a készleteket. El kellene törölni az itteni, csak a szokás által kialakított szolgálatokat, de úgy, hogy figyelembe veszik a vezérkarok kifogásait, és – amennyiben szükséges – megfelelő módon kárpótolják őket.

Bármit is mond a nyilatkozat negyedik pontja arról, hogy minden kiváltságos és nem kiváltságos földtulajdonos alanya lesz ennek az adónak, úgy hiszem, kívánatos lenne az, hogy a papságot, a nemességet és a Máltai Lovagrendet név szerint is megemlítsék, elkerülendő ezzel mindennemű kifogást, elsősorban a világi és a szerzetes papság részéről. Mivel a király – atyai jószándéktól vezéreltetve – nem mondhatta, hogy a saját, illetve a királyi hercegek birtokai is kötelesek eme hozzájárulást fizetni, tiszteletben kell tartanunk azt a szabályt, melyet Ófelsége jónak látott előírni, miszerint az erre vonatkozó cikkelyeket külön kell választani az egyéb adófizetőkre vonatkozóktól.

Az Adóügyi Főhivatalnál regisztrálandó nyilatkozatot illetően úgy gondolom, helyénvaló lenne kiegészíteni az első cikkelyt azzal, hogy a földtulajdonosok nyilatkozatait, illetve azok hiányában vagy megtagadásuk esetén a helyi lakosok nyilatkozatait jegyzőkönyvbe veszik, s hogy ezeket a jegyzőkönyveket a tartomány intendánsa által kinevezett megbízottak készítik el. A Királyi Tanácshoz történő fellebbezés kivételével egyedül és minden más bíró ellenében az intendánsra tartozna a jegyzőkönyvben rögzített összegekkel kapcsolatos lefoglalások és befizetések ismerete.

Úgy vélem, Uram, a hatodik cikkelynek említést kellene tennie arról, hogy az adófizetők kötelesek kiválasztani és megnevezni egy adóbegyűjtőt vagy pedig a király hatalmazza fel kifejezetten az intendánsokat arra, hogy hivatalból kinevezhessenek előjárókat a behajtásra úgy, amint az a huszadlista esetében szokásos. Ez a cikkely rögzíthetné a begyűjtők, adószedők és az útépítésért felelős kincstári tisztviselő vagy megbízottai részesedését a különböző adókerületekben; lehetséges lenne az adószedő, illetve a kincstári tisztviselő mellőzése is. Mivel az adót a Királyi Tanács határozata rendelné el, s a begyűjtők feladata lenne a befizetés, fel lehetne hatalmazni az intendánsokat, hogy az építési vállalkozókra átruházhassák a begyűjtőtől közvetlenül történő pénzátvételt. Azonban, ha – csakúgy, mint én – Ön úgy ítéli meg, hogy szükséges a hozzájárulás összegével a szokásos formában a Számvevő Kamara felé elszámolnia, akkor is legalább elkerülhető az adószedő, illetve a kincstári tisztviselő részesedésének a kifizetése azzal, ha minden adószedőt kötelezzünk a Számvevő Kamarának történő elszámolásra, illetve ha a kincstári tisztviselőt kötelezzük, hogy minden körzetben megbízottat tartson a saját költségére, aki azután felveszi a pénzt a begyűjtőktől. Észrevételeim célja az, hogy elkerüljük a tisztviselők részesedését, mely csak növelné a nép terheit.

Végül úgy gondolom, illő lenne hozzátenni azt is, hogy az adókerületek és tartományok csak a saját területükön végzendő útépítési munkálatokkal összefüggően adóztathatnak; mindezt azért, hogy az adó összegét szigorúan abban a tartományban használják fel, amely kifizette azt, s hogy a pénzt ne használhassák fel más adókerületekben építendő műtárgyak esetében. Az útdadó meg fog felelni minden tartománynak, s nem is lehet kölcsönös hozzájárulási rendszert kiépíteni.

Az Ön jóindulatában való legteljesebb bizalommal bátorkodom Ön elé tárni, Uram, kéteyleimet és gondolataimat. Alávetem azokat az Ön belátásának és óvatosságának, és bármi is legyen az Ön véleménye róluk, kérem, higy-

gye el, hogy az Ön népet könnyíteni kívánó elképzeléseihez történő hozzájárulás és a buzgalmamról való tanúságtétel vágya diktálta őket.

Megtiszteltetve fogok Önnek rövidesen válaszolni azzal kapcsolatban, hogy milyen munkákat kell elvégezni ahhoz, hogy Champagne útjai a tél beállta előtt jó állapotúak legyenek, és nem fogok késlekedni abban sem, hogy a főmérnöktől beszerezsem mindazokat az adatokat és felvilágosításokat, melyek az Ön utasításainak megkéréséhez szükségeltetnek.

Mélységes tisztelettel Maradok, Uram, legalázatosabb és legengedelmesebb szolgálója.

Ronillé d'Orfenil

2. (13.) levél

Jótékony célú közmunka; a robot felfüggesztése

Párizs, 1775. április 27.

Tisztelt Uram!

Mivel az Ön adókerületében – s elsősorban Reimsben – jelentősen megemelkedett a gabona ára, arra az elhatározásra jutottam, hogy ott ki kell terjeszteni a jótékony célú közmunka intézményét, mely – amellet, hogy fizetséget biztosít – a nők és az általában nem foglalkoztatott gyermekek munkába vonásával az egyetlen módszer a nép számára arra, hogy képes legyen önmaga fenntartásához, midőn az a drágaság miatt meghaladja erejét. Mostanáig 65 000 *livre*-t kapott a közmunkák számára a tartományi költségvetés terhére. Szándékomban áll még 40 000 *livre*-t küldeni; ezt az összeget az adófélfelügyelőtől veheti fel, akinek meghagytam, hogy azt bocsássa az Ön rendelkezésére. Azt szeretném, Uram, ha ezen segítyt elsősorban Reimsben hasznosítanák. Kezdeményezzen építkezéseket a város környékén és a Párizs felé vezető út mentén; mindebből annyit, hogy azok, akiknek szükségük van pénzkeresetre, hozzá is tudjanak jutni. Úgy hiszem, szükségtelen megjegyeznem, hogy helyénvaló lenne ide befogadni a nőket és még az egyébként dolgoztalan gyermekeket is; ez az egyetlen mód arra, hogy az apák táplálni is tudják családjukat. Amennyiben hasznosnak véli fonodák felállítását Reimsben, úgy különítse el az általam küldött összegből az ennek megvalósításához szükségesnek tartott részt; mindamellett fontos, hogy becsületes felvásárlókkal kössön egyezséget. Küldeni fogok Önnek tájékoztató anyagot a jótékony célú közmunkával és a fonodákkal kapcsolatban egyaránt, mihelyt befejeződik a nyomtatása. Erre várva azonban nem késlekedhet a középítkezések elindításával vagy szaporításával Reims közelében és a várost Párizssal összekötő út mentén; szándékom szerint ezeket rögvest fel kell állítani és meg kell kezdeni működtetésüket.

Ezenkívül a robot felfüggesztése mellett foglalok állást; s mivel a jelenlegi drágaság fontossá teszi a fizetések megsokszorozását, arra az elhatározásra jutottam, hogy mindazok számára, akik egyébként ingyenesen lennének kötelesek dolgozni, lehetőséget kell biztosítani arra, hogy ezért pénzt is kapjanak.

Ennélfogva már levelem kézhezvételét követően szüntesse meg a robotmunkát.

Maradok, Uram, legalázatosabb és legengedelmesebb szolgálja.

Aláírás: Turgot

3. (14.) levél

A robot felfüggesztése

Párizs, 1775. május 6.

Tisztelt Uram!

A király, akit értesítettek a gabonafélék drágaságáról országa több tartományában, melyet a múlt évi gyenge termés okozott, megparancsolta, hogy tárjunk elébe minden olyan módot, mellyel könnyíteni lehetne elsősorban a szerencsétlen vidéki napszámosok helyzetén, akiket gyakran a nyomorba dönt ez a drágaság.

Ezen körülmények között Ófelsége úgy vélte, hogy természetellenes dolog haszonnal nem járó munkával túlterhelni őket, midőn – a többi évhez hasonlóan – a nagyobb utakhoz robotra rendeltetnek. Ez a fajta adózás egyébként is túlságosan terhes azok számára, akiknek teljesíteniük kellene, s a gyakorlatban megvalósíthatatlan egy olyan helyen és olyan időben, amikor az embereknek ennyit kell küzdeniük pusztá fennmaradásukért. A király úgy gondolta, hogy végeredményben megszünteti ezt az adózási módszert; végleges döntéséről haladéktalanul értesíteni fogom Önt. Mindamellettt úgy hiszem, informálnom kell Önt arról a kíméletről, melyben – a nép iránt érzett szeretetétől vezettetve – időlegesen részesíteni kívánja a lakosokat. Következésképp függessze fel, kérem, a robotot elrendelő utasításokat, és elsősorban adókerületének azon helységeiben, ahol érezhető a kenyér drágasága által okozott nélkülözés. Úgy gondolom, hogy már kiadta a tavaszi robotra vonatkozó parancsot, s több község már teljesítette is feladatát; őket mentesítheti az őszi munkálatok alól. Ami pedig azokat a községeket illeti, amelyek még nem fejezték be vagy még el sem kezdték a rájuk osztandó munkát, őket egyáltalán ne sűrítse, s különösen kerülje e tárgyban a büntetéseket. Igyekezze rábírti ezeket a községeket a robotmunka pénzbeli megváltására. Ez a módszer mindig is végtelenül előnyös, s fokozottan az a termények jelenlegi drágaságának állapotában, hiszen lehetővé teszi a közmunkák megkezdését, s ott a legszegényebbek kenyérhez jutnak.

Az általam elrendeltekből láthatja, Uram, hogy Ófelségének nem áll szándékában a munkálatok megszakítása azzal, hogy azokat pénzzel váltatja meg a községek terhére; s ezek is kedvelni fogják a feladat teljesítésének ilyen módját, még ha adózással jár is, s ez, a *taille* összegének arányában fizetendő adó költségeket is jelent. A napszámosokat, akiket Ófelsége leginkább mentesíteni akar, viszont csak igen enyhén érinti, s a csekély összegű adó kifizetéséért bőségesen kárpótolja őket annak bizonyossága, hogy hasznosan tölthetik idejüket. Mindaz, amit most elrendelek, csak azokban a községekben alkalmazandó, amelyek természetben kötelesek leróni kötelezettségeiket. Mind-

azonáltal – miközben a leggondosabban ügyel a király jótékony szándékának végrehajtásán – tegye meg az Ön által megfelelőnek vélt óvintézkedéseket arra, hogy az utak karbantartása csak a lehető legkisebb hiányt szenvedje a munka illetén megszakítása folytán. Ezért függessen fel minden olyan újonnan megkezdett munkálatot, mellyel ez megtehető a tönkremenetel közvetlen veszélye nélkül. Ami a karbantartást illeti, a legsürgősebbeket végeztesse el, első sorban a jótékony célú közmunka fedezésére szolgáló összegből. Ennélfogva szerezze be az Ön mellé rendelt útépítő mérnöktől ezen munkálatok pontos listáját, élen a legsürgetőbbekkel; ezeknél – miután megtette az ott dolgozó munkások fizetéséhez szükséges intézkedéseket – haladéktalanul indíttassa be vele a munkát. A mérnökkel kell megegyeznie az elszámolás rendezését illetően. Kérem, miután visszajelezte levelem kézhezvételét, jelentse nekem, mit cselekedett ezzel kapcsolatban.

Maradok, Uram, legalázatosabb és legengedelmesebb szolgálja.

Turgot

4. (17.) levél

*A robot megszüntetéséről*²⁶

1775. július 28.²⁷

Tisztelt Uram!

A levelemhez mellékelte két határozattervezetből láthatja, a király szándéka az, hogy a jövőben ne foganatosítsanak több robotot, s hogy az adózásnak eme természetbeni formáját váltsa fel az adókerületében található minden földtulajdonra kivetett adó. Kérem, gondolja át eme két tervezetet; az első a parlamentnek kellene regisztrálnia, a másikat csupán az Adóügyi Főhivatalnak. Kérem, a lehető leghamarabb küldje el a tervezetekkel kapcsolatban tett észrevételeit, amennyiben erre érdemesnek tartja azokat; mindazonáltal alkalmazkodjék Őfelsége megjegyzéseihez eme fontos kérdésben oly módon, hogy a jelen pillanattól kezdve eltörli az összes természetbeni robotra vonatkozó utasítást. Ugyanakkor figyelmeztetnem kell Önt, hogy bár a király szándéka az, hogy alattvalóitól többé ne követelhessenek semmilyen ingyen végzendő, s a pusztán két kezük erejével rendelkezők számára különösen terhes munkát, Őfelsége nem tekinti robotnak azokat az adókat, melyeket több községben, sőt, egész adókerületekben azért vetettek ki, hogy helyettesítsék a robotot. Minderre azért van szükség, mert ez a forma közelít ahhoz, amelyet királysága egész területén be kíván vezetni. Kérem, a robotmegváltásból származó pénzösszeget – miként azt az alábbiakban részletesebben is elmagyarázom – első sorban a karbantartás tökéletesítésére fordítsa.

A király által meghatározott terv végrehajtásához a lehető leghamarabb készíttessen az Ön mellett szolgáló mérnökkel egy kimutatást az utak állapóról és azokról a robotban elvégzendő munkákról, melyeket a legsürgetőbbeknek vél. Ezt a kimutatást – annak megjelölésével, hogy mely műtárgyat ítéli többé vagy kevésbé hasznosnak – küldje el nekem vagy Trudaine úrnak.²⁸ Ezeket én megvizsgálom, s Trudaine úr, illetőleg jómagam visszaküldjük

Önnek a kimutatást annak megjelölésével, hogy mely műtárgyakkal kell a következő időszakban foglalkoznia. Készíttesse el a mérnökkel vagy helyettesével ezen munkálatok költségelőirányzatait és pontos, részletes leírásukat, hogy megvizsgálásuk után megtehesse az árajánlatokat az Ön által fellelhető legintelligensebb és legbecsületesebb vállalkozóknak. Kérem, utasítsa a mérnököket, hogy az árak és a költségelőirányzat más tételeinek tekintetében rendkívül körültekintően járjanak el; kívánatos lenne ugyanis elkerülni az árajánlatok megváltoztatását. Mindamellett – mivel a végrehajtás során mindig előállhatnak előre nem látott akadályok, s vannak olyan munkálatok, melyeknél nem lehet pontos számításokat végezni – felhatalmazom Önt, hogy parancsoló szükség esetén részleteket fizessen; ezek azonban nem haladhatják meg a teljes ár egytizedét. Ezeket a pénzüsségeket csak az Ön utasítására lehet felhasználni, s kizárólag a mérnök által benyújtott részletes számla alapján; e célra a munkálatokat folyamatosan nyomon követő helyettes mérnök által feljegyzések készíttetnek. Kívánatos lenne, hogy a megtett ajánlatot egy év alatt teljesen meg is tudják valósítani; amennyiben viszont Ön mindenképpen szükségesnek látja hosszabb időre szóló szerződés megkötését, úgy ossza fel azt részekre, melyeket az év folyamán kell végrehajtani.

Kérem, hogy ugyanebben a szellemben végeztesen költségszámításokat a már megépített műtárgyokról, s azokat is küldje el nekem. Ezután később róluk hat vagy kilenc évre bérleti szerződést, melynek végrehajtását a mérnökök ellenőrzik, hogy így Ön biztosítva legyen a karbantartás tökéletessége felől. Ebben a ügyben megkülönböztetett figyelmet tanácsolok. Nem elegendő – miként az a jelen időkig szokásban volt – a vállalkozókat évi egy-kétszeri karbantartásra kötelezni; állandóan dolgozniuk kell az utakon, s így a legkisebb rongálódás észrevétele után máris megkezdhető a javítás; ezzel elkerülhetők lesznek a súlyosabb problémák, melyek költséges javítást igényelnek.

Úgy gondolom, rövidesen küldeni tudok Önnek részletes leírást a karbantartás leggazdaságosabb megoldási módozatairól csakúgy, mint a pénzen, árlejtés révén történő legjobb útépitési lehetőségekről.

Midőn az építési és bérleti szerződéseket megkötötték, készítsen róluk királyi beszámolótervezetet a közútépítésnél szokásos módon, részletezve minden egyes tételt éppúgy, mint a szerződésben szereplő összeget; én ezeket engedélyezve visszaküldöm. Amint a mellékelt határozat-tervezetből láthatja, a király szándéka az, hogy ezt az általam aláírt királyi beszámolót az Adóügyi Főhivatal irodáján helyezték el a célból, hogy az említett hivatal betekintést nyerhessen az adó felhasználásába. Készíttessen lajstromot adókerülete minden községében az ott található földbirtokokról, s a beszámolóban jelzett összeget ossza fel ezekre a földekre értékük arányában. Mivel a király az útépitést a birtokosság terheként fogja fel, szándéka az, hogy ezt minden kiváltságos és nem kiváltságos földtulajdonos kivétel nélkül egyaránt viselje, s ugyanabban a formában, miként a templomok és plébániák helyreállítási költségeinek esetében.

Legyen gondja arra, hogy minden év végén készítsenek kimutatást az év során végzett munkák állapotáról; eme lista alapján lehet majd megállapítani, hogy csökkenteni vagy emelni kell-e a következő évi adót. Amennyiben az egy szerződés egészére vagy annak egy részletére előírányzott összeg nem fogyott el az év folyamán, úgy az lenne igazságos, ha azt levonnánk a következő

év adójának összegéből. Amennyiben viszont valamely előre nem látott munkát arra kényszerítette Önt, hogy túllépje az előírányzott összeget (amit értesítem sem nélkül nem tehet meg), hozzá kell adni ehhez az adóhoz a vállalkozónak kifizetett előleg összegét.

Nem szólok e helyt a vállalkozók kifizetésének mikéntjéről, mivel erről a kérdésről azután kívánok beszélni, amikor már – válaszul erre a levélre – megküldte észrevételeit. Úgy hiszem mindazonáltal, hogy az éves összeg legalább egyötödét, de legfeljebb egyharmadát mindig oda kellene nekik adnunk előre; s mivel a befizetések havonként történének, ez lehetővé tenné a munkálatok megkezdését az adók behajtása előtt.

Mivel a kért felvilágosítások s a fentebb említett kimutatások megküldése időt vesz igénybe, s mivel szükséges lenne előkészíteni a műtárgyak karbantartását, melyek pusztulásnak indulnának az Őfelsége által a jövőben látni sem kívánt robot segítsége nélkül, amennyiben – miként az több tartományban is szokásban van – már végeztetett adókerülete községeiben robotkiváltó pénzbegyűjtést, úgy folytassa tovább azokat; az összeget az adókerület szokásait követve használják fel. Amennyiben viszont a robotot mind a mai napig természetben teljesítették, úgy korlátozza az ez évi munkálatokat a már kész műtárgyak lehető legtökéletesebb karbantartására, s szüntessen meg minden újabb építkezést azok kivételével, melyeket már régebben elkezdtek, s amelyeket feltétlenül folytatni kell; ebben az esetben értesítsen engem, hogy fedezni tudjuk ezeket a kiadásokat.

A részvételre kötelezett községekre vessen ki a karbantartás elvégzéséhez szükséges összegnek megfelelő adót. Ezt az adót én a Királyi Tanács rendeletével engedélyeztetni fogom; Ön pedig a többi adójukat csökkenteni fogja eme rendkívüli adó összegével, miként azt a limoges-i adókerületben is tették.

A múlt hónap hatodikán íródott levelemben²⁹ már jeleztem, a király szándéka az, hogy a jótékony célú pénzalapokat – a lehetőségekhez mérten – az utak javításához és a megszüntetett robot pótlására használják fel. Csak megerősíteni tudom a pénzösszeg rendeltetését, melyet a nép terheinek könnyítésére – s így a leghasznosabban – kell felhasználni.

Maradok, Uram, legalázatosabb és legengedelmesebb szolgálja.

Aláírás: Turgot

4. Az állatjárvány

1. (4.) levél

Az állatokat sújtó járvány és a mezőgazdasági munkához használt állatok problémája

Párizs, 1775. január 24.

Tisztelt Uram!

A király, kivel tudatták mindazon pusztításokat, melyeket az állatokat sújtó járvány vitt véghez eddig és tesz még mindig Auch, Pau és Bordeaux adókerületeiben, annál is inkább aggódik, mivel az efféle baj már előre sejteti azt a hosszantartó élelmiszerhiányt, mely a mostani mezőgazdasági termelésre gyakorolt hatásából következik. Az állathiányt a lehetséges mértékben pótolandó, Őfelsége szükségesnek gondolta, hogy Auch, Pau és Bordeaux, valamint a szomszédos adókerületek piacaira igavonásra alkalmas öszvéreket és lovakat irányítsanak. Emellett úgy ítélte meg, hogy ennek eléréséhez a legmegfelelőbb mód az, ha a kereskedőket egy, az általuk megtett távolsággal arányos jutalék ígéretével buzdítjuk az állatok ideszállítására. Ebből következően kibocsátott egy határozatot, melynek nyomtatott példányait mellékelten küldöm. Mivel fontos, hogy az öszvér- és lókereskedők tudomást szerezzenek ezekről a rendelkezésekről, kérem, azonnal hirdettesse és függesztesse ki azokat adókerülete főbb helységeiben.

Maradok, Uram, legalázatosabb és legengedelmesebb szolgálja.

Turgot

2. (5.) levél

Gyógymódok az állatokat sújtó járványok ellen

Versailles, 1775. március 14.

Tisztelt Uram!

Küldök Önnek több példányt abból a gyűjteményből, mely Vicq d'Azir³⁰ úr megfigyeléseit tartalmazza a szarvasmarhákat megtámadó betegségek gyógyítására ajánlott különböző módszerekről, valamint az istállók fertőtlenítésének módozatairól. Bár a bennfoglalt eljárások már külön-külön nyilvánosságra kerültek, jó, ha ismét tudatosítjuk azokat; legyen szíves terjessze őket adókerületében. Szintűgy mellékelek két kivonatolt példányt Montigny³¹ úr, a Tudományos Akadémia tagjának művéből, mely az állatokat sújtó járvánnyal kapcsolatos minden okulásra való részletnek, valamint a fertőzés terjedésének megállítása érdekében különböző időkben kiadott utasításoknak a gyűjteménye. Okom van azt hinni, hogy amennyiben a baj kezdetekor birtokában vagyunk mindezen ismereteknek, úgy sok időt és kiadást meg lehetett volna takarítani, s a betegség is kevesebb pusztítást végzett volna. Mindebből arra az

elhatározásra jutottam, hogy össze kell gyűjteni mindeme tanításokat azok számára, kik a tartományok igazgatásával vannak megbízva; vagy azért, hogy képessé tegyük őket a betegség maradványainak felszámolására, vagy pedig a célból, hogy – a kór későbbiekben történő feltűnése esetén – irányt adjunk intézkedéseiknek.

Maradok, Uram, legalázatosabb és legengedelmesebb szolgálja.

Turgot

3. (9.) levél

Gyógymódok az állatokat sújtó járvány ellen

Párizs, 1775. április 14.

Tisztelt Uram!

Megkaptam e hó hatodikán íródott levelét, melyben még több példányt kér a Vicq d'Azir úr által a állatjárványról tett megfigyeléseket tartalmazó gyűjteményből és de Montigny úr, a Tudományos Akadémia tagjának ugyanezen témával kapcsolatos kötetéből. Amennyiben az Ön adókerületében az állatok között évek óta terjedő betegségek sokfélesége arra kényszeríti Önt, hogy – meglátása szerint – a nagyobb városokban terjessze a Vicq d'Azir úr által nyújtott ismereteket, abban az esetben nyomtathat még a gyűjteményből. Ami de Montigny úr munkáját illeti, azt az Önök hivatali használatára szánták, hogy segítségül lehessen hívni abban az esetben, ha az állatjárvány a későbbiekben megjelenne az Ön körzetében; így az általam küldött két példánynak elegendőnek kell lennie.

Maradok, Uram, legalázatosabb és legengedelmesebb szolgálja.

Turgot

4. (18.) levél

Az állatokat sújtó járvány és nép körében terjedő betegségek³²

Párizs, 1775. augusztus 22.

Tisztelt Uram!

A legnagyobb figyelmet követeli az a járványos betegség, amely még mindig hatalmában tartja Franciaország nagyjóság-állományát, s éppen most készülünk egy munkában összegyűjteni az e tekintetben tett legérdekesebb megfigyeléseket. Rendkívül előnyös lenne ezt az állatjárványt összevetni azokkal a népbetegségekkel, melyek ugyanabban az időben támadták meg az embereket; ezzel hozzájuthatnánk ahhoz, amit az orvosok az év összegző leírásának neveznek. Eme szándék véghezviteléhez arra lenne szükség, hogy Franciaország nagyobb városainak vagy a járványoktól rendszeresen sújtott vidékeknek az orvosai megküldjék nekem feljegyzéseiket. Tervem az, hogy mindezeket egy közös kiadványban összegyűjtsük. Egyáltalán nem kételkedem abban, hogy az Ön ügybuzgalma és a közjó iránt érzett szeretete buzdítani fog-

ják Önt az ebben történő részvételre oly mértékben, mint ahogyan ezek a tulajdonságok Önben megtalálhatók. Arra kérem tehát, hogy adókerülete leg-tájékozottabb orvosainak tegye fel a mellékelt jegyzékben található kérdéseket, s sürgesse őket a válaszadásra, mivel a műnek hamarosan meg kell jelen-nie.

Maradok, Uram, legalázatosabb és legengedelmesebb szolgája.

Turgot

5. (22.) levél

Párizs, 1775. november 10.

Tisztelt Uram!

Küldök Önnek néhány példányt a Királyi tanács legutóbbi rendeletéből, melynek meghozatalát a király szükségesnek tartotta azért, hogy újból megerősítse azoknak a jutalékoknak a kifizetését, melyeket az ez év január nyolcadikai rendelet rögzített a betegségtől sújtott tartományok megjelölt piacain lovak és öszvérek eladása esetére. Kérem, azonnal hozza nyilvános-ságra és függessze ki adókerülete fontosabb helységeiben a célból, hogy a ke-reskedők tudomást szerezzenek róla.

Maradok, Uram, legalázatosabb és legengedelmesebb szolgája.

Turgot

6. (23.) levél

Az istállók fertőtlenítése az állatjárvány után

Versailles, 1776. február 6.

Tisztelt Uram!

Küldök Önnek néhány példányt abból az új utasításból, melyet a király parancsára nyomtattak ki, s amely azon istállók fertőtlenítésével foglalkozik, ahol korábban a járvány által megtámadott állatok voltak. Ez az új módszer, mely egyszerűbb és kevésbé költséges, mint az Ön birtokában lévő, megfelel azon újabban fertőzött egységek esetében is, ahol a körülmények nem teszik lehetővé tűz gyújtását. Kérem, informálódjon arról, hogy az Ön adóke-rületében mely helyeken volt jelen a kór évek óta, s azonnal hajtassa ott végre mindazt, amit ez az utasítás előír.

Maradok, Uram, legalázatosabb és legengedelmesebb szolgája.

Turgot

7. (24.) levél

Versailles, 1776. március 11.

Tisztelt Uram!

Nem beszéltem legutóbbi levelemben az istállók fertőtlenítéséről, melynek fontosságát Ön is ismeri. Úgy gondolom, Ön egyáltalán nem hanyagolta el eme művelet általános érvényű végrehajtását mindazokon a helyeken, ahol a betegség szeptember hónapban vagy azóta megjelent. Tudnia kell, hogy a király utasításának megfelelően a katonai csapatok kapták a fertőtlenítés feladatát mindenütt, ahol bevetették őket; s ezt azért, hogy a kór fertőzéses továbbterjedését megakadályozzák. Ebből következően Ön is alkalmazhatja e célra az adókerületében található egységeket, ha azok már megkapták Saint-Germain gróf³³ parancsát. Amennyiben ez még nem történt volna meg, fontos lenne, hogy értesítsen, hiszen így megkérhetem azt tőle.

Maradok, Uram, legálázatosabb és legengedelmesebb szolgálja.

Turgot

Közzéteszi: Szász Béla

Jegyzetek

1. A *contrôleur général des Finances* elnevezés fordításával és a pénzügyi államminiszter funkciójának meghatározásával kapcsolatban lásd Kövér Lajos tanulmányát a számban; 15. sz. jegyzet.
2. Turgot 1774. augusztus 24-től 1776. május 12-ig töltötte be a pénzügyi államminiszteri állást.
3. A korábban gyakorlatilag önálló Champagne tartomány 1284-ben, a későbbi IV. (Szép) Fülöp és Jeanne de Champagne, a champagne-i grófok utolsó egyenes ági leszármazottjának házassága révén került a francia korona birtokába. A német birodalom, illetve később Spanyol-Németalföld közelsége miatt a terület egészen 1648-ig, a további foglalásokat szentesítő vesztfáliai békéig az ország egyik legveszélyeztetettebb vidéke volt; ezért 1661 előtt és 1776 (az intézmény újjászervezése) után rendkívül fontos katonai kormányzóságot is működtetnek itt. Az Ancien Régime Champagne tartományát északon az Ardennek, keleten Lotharingia, délen Burgundia, nyugaton Ile-de-France valamint Pikárdia határolta. Területe nagyjából megegyezett az 1552-ben létrehozott châlons-i adókerületével. Közigazgatási szempontból 12 *baillillage*-ra oszlott. A különböző természetű ügyekben a Számvevő Kamara, az Adóügyi Főhivatal illetve a párizsi parlament fennhatósága alá tartozott. A 18. század második felében a kb. 800 000 lakosú tartomány mezőgazdaságilag – a szőlőművelés kivételével – a gyengébb hozamú vidékek közé tartozott; a franciaországi viszonylatban gazdag városok ipara jelentősebbnek tűnik. Reims, Sedan és Troyes környékén textilmanufaktúrákat találhatunk, a fában gazdagabb részekben pedig van kohászat, illetve fémművesség is. Champagne-ból származott egyébként XIV. Lajos pénzügyi államminisztere, Jean-Baptiste Colbert, egy reimsi kereskedőcsalád fia, aki a jezsuiták helyi kollégiumában végezte tanulmányait. A tartomány közigazgatásához lásd még Cabourdin, Guy – Viard, Georges: *Lexique historique de la France d'Ancien Régime*. Paris, 1981. 56. (a továbbiakban: Cabourdin)

4. A fordítás alapjául szolgáló kiadvány: Neymarck, Alfred: Turgot et ses doctrines t. II. Slatkin Reprint, Geneve, 1967. 387–420.
5. Az intendáns szerepéről és az intézmény történetéről ld. többek között Cabourdin. 173–174.
6. Az Ancien Régime Franciaországának legfontosabb – és 1695-ig, a huszad előszöri bevezetéséig egyetlen – állandó közvetlen adóneme. A *földesúri taille*-t a 12. századtól állandósuló szokás szerint a birtokos földjén élő jobbágyok és egyéb nem kiváltságosok voltak kötelesek fizetni. A százéves háború utolsó szakaszában felállított állandó királyi hadsereg költségeinek fedezésére 1439-ben rendszeresítik a harmadik rendhez tartozókra a 14. század végétől alkalmasszerűen – és a tartományi rendi gyűlések hozzájárulásával – kivetett *királyi taille*-t. Ezután a király előterjesztésére a Királyi Tanács állapítja meg a *taille* évi teljes összegét. A 18. században – a *taille* fizetése során kialakult egyenlőtlenségek és visszaélések megszüntetésére – megpróbálják előre megállapított kulcs szerint kivetni a jövedelemre. Fédeu, René: *Lexique historique du Moyen Age*. Paris, 1980. 127–128. és Cabourdin. 302.
7. 1749–1786 között funkcionáló, a háborús adósságok visszafizetését biztosítani hivatott, az ingatlanból, hivatali tisztségből vagy ipari termelésből származó jövedelemre kivetett, annak huszadrészét (*vingtième*) kitevő adófajta, melyet évenként szedtek. Amennyiben a szükség (azaz a háborús kiadások növekedése) úgy kívánta, az ún. első huszad mellett a másodikat illetve a harmadikat is begyűjtötték egy éven belül. Ez történt a hétéves háború (1756–1763), illetve az amerikai háború (1782–1785) idején. A Machault d’Arnouville pénzügyi államminiszter által tulajdonképpen békeidőben bevezetett adó ellen a papság olyan hevesen tiltakozott, hogy 1751 decemberében XV. Lajos felmentette az egyházi tulajdont a huszad fizetése alól. Cabourdin. 322–323. Vess össze Kövér Lajos tanulmányával ebben a számban; 32. sz. jegyzet.
8. Fr.: *capitation*. Lásd Kövér Lajos tanulmányát ebben a számban; 33. sz. jegyzet.
9. Kiemelés a fordítótól.
10. A levelet, melynek megírását a manufaktúrák helyzetének szabályozatlansága és az ezzel kapcsolatos királyi döntés késése indokolta, másolatban megkapták az intendánsok is. A mű tulajdonképpen Turgot ideiglenes utasításait tartalmazza.
11. Châlons-sur-Marne, az ancien régime korabeli Champagne tartomány, illetve a mai Champagne-Ardenne régió székhelye.
12. Lotharingának 1648-ban Franciaországhoz csatolt része (ún. *három püspökség*), mely 1789-ig különálló közigazgatási terület volt.
13. A jelzett helység minden bizonnyal a Condé család birtokában lévő, Champagne és Lotharingia határán lévő Clermont-sur-Argonne.
14. Súlymértékegység a forradalom előtti Franciaországban, a font százszorosa (tartományoktól függően 380–550 kg).
15. A Champagne déli részén található város – az előbbiekkal ellentétben – nem közelíthető meg vízi úton Metzről. A nagy távolság (250–300 km) mellett ez a tény magyarázhatja a metzi eredetű gabona kihagyását a felsorolásból.
16. Ūrmértékegységek a forradalom előtti Franciaországban.
17. 1775. március 31-i keltezéssel Champagne intendánsa határozattervezetet küldött Turgot-nak a gabonaimportot támogató jutalékokat illetően.
18. Lotharingia intendánsa.
19. Charles-Alexandre de Calonne 1766–1778 között a metzi adókerület intendánsa. 1783-ban, Necker menesztése után pénzügyi államminiszterré nevezik ki; reformprogramja a kiváltságosok ellenállásába ütközik, így 1787-ben le kell mondania.

20. Vidékenként változó nagyságú, kb. 156 liternek (8 pint) megfelelő űrmérték a forradalom előtti Franciaországban.
21. Rouillé d'Orfeuill határozattervezete nem szerepel a dokumentumfordítás alapjául szolgáló kiadványban.
22. Roissy-en-France: község Párizstól 25 km-re északkeletre; jelenleg itt található Franciaország legnagyobb, Charles de Gaulle nevét viselő nemzetközi repülőtere.
23. A Champagne déli részén található város, melynek neve *Kopaszhegyet* (*Calvus Mons*) jelent, fontos kereskedelmi útvonalak találkozásánál feküdt, s a környék legjelentősebb manufaktúráközpontja volt.
24. Rouillé d'Orfeuill 1775 tavaszán, párizsi tartózkodása idején nyújtotta be memorandumát Turgot-hoz.
25. Az említett levél nem szerepel a fordítás alapjául szolgáló kiadványban.
26. A dokumentum forrása: a pénzügyi főellenőr Rouillé d'Orfeuill champagne-i intendánshoz írott levelének korabeli másolata.
27. A levél nem tartalmazza a keltezés helyének megjelölését.
28. Jean Charles Philibert Trudainé vegyész, a Tudományos Akadémia tagja, 1769–1777 között pénzügyi főintendáns (*intendant général des Finances*). Turgot lemondása után visszautasítja a felkínált pénzügyi államminiszterséget.
29. Valójában az 1775. május 6-i keltezésű levélről van szó (ld. 14. levél).
30. Félix Vicq d'Azir 18. századi, elsősorban összehasonlító anatómiai munkájáról ismert francia orvos, a Királyi Orvosi Társaság (1776) egyik alapítója.
31. A Montigny-család ezen tagjával kapcsolatban a rendelkezésünkre álló szakirodalom nem ad felvilágosítást.
32. Ezt a körlevelet Turgot minden intendánsnak elküldte.
33. Claude Louis Robert de Saint-Germain a 18. század egyik legjelentősebb francia hadvezére. A francia királyon kívül szolgálta még Bajorország, Poroszország és Dánia uralkodóját is. Miután Turgot kineveztetni hadügyi államtitkárrá (gyakorlatilag hadügyminiszterré), számos – és sikeres – reformot léptet életbe a francia hadseregben. Saint-Germain miniszteri ténykedésével kapcsolatban lásd még: Kövér Lajos XVI. Lajosról írt cikkét az AETAS 1994/2. számában.